

A close-up, profile view of a marble bust of Augustus, showing his face and curly hair. The lighting is dramatic, highlighting the texture of the marble and the contours of his face. The background is dark.

AUGUSTUS

Van revolutionair
tot keizer van Rome

**ADRIAN
GOLDSWORTHY**

AUGUSTUS

Eerder verschenen van Adrian Goldsworthy:

Caesar (2009)

Carthago (2010)

De val van Rome (2011)

Marcus Antonius en Cleopatra (2012)

Romeinse legioenen (2017)

Pax Romana. Oorlog en vrede in de Romeinse tijd (2017)

ADRIAN GOLDSWORTHY

AUGUSTUS

Van revolutionair
tot keizer van Rome

Uitgeverij Omniboek

Eerste druk, 2018

© Uitgeverij Omniboek 2016/2018

Postbus 13288, 3507 LG Utrecht

www.omniboek.nl

Oorspronkelijk gepubliceerd door Weidenfeld & Nicolson, onderdeel van de Orion Publishing Group in Londen, onder de titel: *Augustus: From Revolutionary to Emperor*, in 2014

© 2014 Adrian Goldsworthy

Vertaling Roelof Posthuma

Omslagontwerp Suzan Beijer grafisch ontwerp

Typografie GBU media

De rechten van de Nederlandse vertaling berusten bij Uitgeverij Omniboek

Omslagbeeld: Imageselect

ISBN 9789401912341

ISBN e-book 9789401906876

NUR 683

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

Dankbetuigingen	7
Kaarten.....	9
Inleiding	11

DEEL EEN: Gaius Octavius (Thurinus) 63-44 v.Chr.

1 'Ouder van het vaderland'	27
2 'Een onbesproken en vermogend man'	40
3 Het consulschap van Julius en Caesar	54
4 Een uitweg	69

DEEL TWEE: Gaius Julius Caesar (Octavianus) 44-38 v.Chr.

5 Erfgenaam	89
6 Lof	103
7 Belonen en afdanken	119
8 Wraak en onenigheid	132

DEEL DRIE: Imperator Caesar, *divi filius* 38-27 v.Chr.

9 Godenzonen	153
10 Rivalen	171
11 Triomf	195

DEEL VIER: Imperator Caesar Augustus, *divi filius* 27-2 v.Chr.

12 Vernieuwing en restauratie	215
13 Neerslaan wie zich verzetten	235
14 De 'titel van de hoogste macht'	252
15 De adelaars	276

16	Een einde en een begin	297
17	Familie en collega's	322
18	Augusteïsche vrede	341

DEEL VIJF: Imperator Caesar Augustus, *divi filius, pater patriae*
2 v.Chr.-14 n.Chr.

19	Vader	363
20	De 'wachtpost'	386
21	Omwille van de res publica	407
22	Pax Augusta	426
	Conclusie: Haast u langzaam	448

Appendix een:	De senatoriale carrière of <i>cursus honorum</i>	460
Appendix twee:	Het geboortjaar van Jezus	464
	Verklarende woordenlijst	469
	Belangrijke personages	477
	Stambomen	487
	Bibliografie	499
	Afkortingen in de noten	513
	Noten	517
	Register	583

Dankbetuigingen

Veel van de ideeën in dit boek hebben zich in de loop van de jaren ontwikkeld. Aan het einde van mijn eerste jaar in Oxford, in 1988, volgde ik een cursus over het Rome van Augustus, die op een fantastische manier werd gegeven door mijn leraar Nicholas Purcell. Hij bracht me voor het eerst in contact met het lijvige werk *A Topographical Dictionary of Ancient Rome* (1929) van Platner en Ashby. In de jaren daarna waren er de lezingen, seminars en colleges van mensen als Alan Bowman, Miriam Griffin, Fergus Millar, Barbara Levick, Andrew Lintott en David Stockton, die mijn begrip van de oude wereld en in het bijzonder van Augustus en zijn tijd hielpen te vormen. In de noten achter in dit boek vindt u werken van al deze mensen, naast die van veel andere geleerden wier boeken en artikelen ik heb geraadpleegd en aan wie ik dank verschuldigd ben.

Meer in het bijzonder wil ik degenen bedanken die hebben geholpen tijdens het schrijven van deze biografie. Philip Matyszak is een vriend uit die jaren in Oxford en zijn ideeën over het innerlijk functioneren van de Romeinse senaat zijn altijd inspirerend geweest. Wederom heeft hij zijn eigen schrijven even terzijde geschoven om dit manuscript te lezen en tal van nuttige opmerkingen te maken. Ook Ian Hughes bekeek een groot deel van het boek en leverde commentaren die een mengeling waren van begrip van de geschiedenis en een redactionele visie. Kevin Powell las het hele boek met zijn gebruikelijke oog voor detail en vermogen om het bredere plaatje te blijven zien. Een andere, zeer gewaardeerde vriendin, Dorothy King, luisterde naar veel van de ideeën in staat van ontwikkeling, gaf telkens haar inzichtelijke en scherpzinnige commentaar. Dank ook aan mijn moeder voor haar deskundige proeflezen en aan mijn vrouw die een paar gedeelten onder de loep nam. Zij en alle andere familieleden en vrienden hebben de laatste paar jaar met Augustus moeten leven, en ik ben zeer dankbaar voor hun steun.

Zoals altijd moet ik mijn agente Georgina Capel bedanken voor haar nimmer falende enthousiasme voor het project en omdat zij de omstandigheden wist te scheppen waarin ik de tijd kon nemen om dit boek goed te schrijven. Dank ook aan mijn redacteurs Alan Samson in het Verenigd Koninkrijk en Christopher

Rogers in de Verenigde Staten, die met hun teams een prachtig boek hebben geproduceerd.

Ten slotte ben ik veel dank verschuldigd aan David Breeze, die de stambomen in dit boek vervaardigde. Geïnspireerd door de stambomen in M. Cooley (ed.), *The Age of Augustus. Lactor 17* (2003) stelde hij niet alleen voor om verschillende stambomen voor de familie in verschillende stadia op te nemen, maar nam hij ook de aanzienlijke taak op zich om die voor mij op te stellen. De relaties van Augustus' familieleden en hun tijdgenoten zijn uitermate gecompliceerd, maar deze overzichten helpen buitengewoon om ze eenvoudig te laten lijken.

Kaarten

Het Romeinse Rijk in de eerste eeuw v.Chr.	34
Het centrum van Rome, ca. 63 v.Chr.	50
Italië	117
Griekenland en Macedonië en de slagen bij Philippi	143
De veldtochten van Augustus in Illyrië, 35-33 v.Chr.	176
De slag bij Actium	190
De westelijke provincies, inclusief Spanje en Gallië	240
Plattegrond van het door Augustus ontwikkelde complex op de Palatijn ...	266
Het Forum van Augustus	299
De Campus Martius	374
De veertien bestuurlijke wijken van Rome	391
Het centrum van Rome in 14 n.Chr.	436
De grensgebieden aan de Rijn en de Donau	450

Inleiding

‘In die tijd kondigde keizer Augustus een decreet af dat alle inwoners van het rijk zich moesten laten inschrijven. Deze eerste volkstelling vond plaats tijdens het bewind van Quirinius over Syrië. Iedereen ging op weg om zich te laten inschrijven, ieder naar de plaats waar hij vandaan kwam.’

Het evangelie volgens Lucas, late eerste eeuw n. Chr.¹

Deze korte vermelding in het kerstverhaal moet voor mij de eerste keer zijn geweest dat ik de naam Augustus hoorde, en hoewel het moeilijk is om zulke vroege herinneringen exact te plaatsen, moet ik nog heel jong zijn geweest. Net als de meeste mensen die deze woorden horen of lezen, heb ik er waarschijnlijk nauwelijks bij stilgestaan. Pas later ontwikkelde ik mijn liefde voor de geschiedenis, en in het bijzonder mijn fascinatie voor alles wat met het oude Rome te maken heeft. Het is onmogelijk de Romeinse geschiedenis te bestuderen zonder Augustus en zijn erfenis tegen te komen. Hij was de eerste keizer, de man die een republiek die bijna een half millennium had bestaan, uiteindelijk verving door een verhulde monarchie. Het systeem dat hij creëerde, schonk het Romeinse Rijk zo’n 250 jaar stabiliteit, waarin het groter en welvarender was dan ooit. De decennialange crisis waarin het keizerrijk in de derde eeuw n.Chr. verkeerde, kon het weliswaar alleen door ingrijpende hervormingen overleven, maar niettemin zagen de ‘Romeinse’ keizers die tot in de vijftiende eeuw vanuit Constantinopel regeerden, zichzelf als de rechtmatige erfgenamen van Augustus’ macht en gezag.

Zijn verhaal is ontegenzeggelijk belangrijk en tegelijkertijd van een intense dramatiek. Steeds wanneer ik studenten over Augustus vertelde, wees ik hen erop dat hij nog geen negentien was toen hij zich in de extreem gewelddadige Romeinse politiek stortte, dus vrijwel altijd jonger dan iedereen in de collegezaal. Het is vaak moeilijk om je dat te realiseren bij de behandeling van zijn daden, de bekwame en meedogenloze wijze waarop hij in deze jaren van burgeroorlog zijn koers wist te bepalen te midden van wisselende allianties. Hij was de achterneef van de vermoorde Julius Caesar, die hem in zijn testament aanwees als erfgenaam en hem

zijn naam schonk, wat hij opvatte als een volledige adoptie. Macht was officieel niet erfelijk in Rome, maar gewapend met deze naam verzamelde hij de aanhangers van de dode dictator achter zich en verklaarde hij het tot zijn voornemen om zijn vader in al diens ambten en ereposities op te volgen. Tegen alle verwachtingen in en vechtend tegen veel ervarener rivalen, wist hij dit doel vervolgens volledig te realiseren. Marcus Antonius, zijn laatste grote tegenstander, was in 30 v.Chr. verslagen en dood. De jonge, moorddadige krijgshoofd uit de burgeroorlog wist zichzelf daarna om te toveren in de geliefde beschermer van de staat. Hij nam de met religieuze ondertonen geladen naam Augustus aan en werd uiteindelijk de ‘vader des vaderlands’ genoemd, eerder een verbindende dan een verdeeldheid zaaïende figuur. Hij was 44 jaar lang alleenheerser, een bijzonder lange tijd voor elke monarch, en toen hij van ouderdom stierf was er geen twijfel aan dat de door hem aangewezen erfgenaam hem zou opvolgen.

Ondanks zijn opmerkelijke levensloop en zijn diepgaande invloed op de geschiedenis van een rijk dat de cultuur van de westerse wereld bepaalde, is Caesar Augustus uit het algemeen bewustzijn verdwenen. Voor de meeste mensen is hij niet meer dan een naam die in kerstdiensten of het kerstspel op school wordt genoemd. Vrijwel niemand staat erbij stil dat de maand juli genoemd is naar Julius Caesar, maar ik vrees dat zelf nog minder mensen zich ervan bewust zijn dat Augustus naar Augustus is genoemd. Julius Caesar is beroemd, net als Marcus Antonius en Cleopatra, Nero, Alexander de Grote, Hannibal, misschien Hadrianus nog en een paar filosofen – maar Augustus niet. Een van de redenen is dat Shakespeare nooit een toneelstuk over hem schreef, misschien omdat er weinig natuurlijke tragedie te vinden valt bij een man die oud wordt en in zijn bed sterft. Hij verschijnt als Octavius in *Julius Caesar* en als Caesar in *Antonius en Cleopatra*, maar in geen van beide stukken is zijn karakter bijzonder sympathiek, anders dan dat van Brutus, Antonius, of zelfs minder belangrijke personages als Enobarbus. Hij wordt in contrast met Antonius vooral opgevoerd als een zwakke, zelfs laffe figuur, maar ook koud en manipulatief, terwijl Antonius moedig is, intens fysiek, eenvoudig en hartstochtelijk. De tegenstelling was al in de antieke bronnen te vinden en heeft haar wortels in de propagandaoorlog die in die tijd werd gevoerd. In de moderne interpretaties van het verhaal is het contrast alleen nog maar schriller, bijvoorbeeld in de beroemde bioscoopfilm *Cleopatra* uit 1963, met Roddy McDowall als een ijzig koude Augustus die sporen van sadisme vertoont.²

Een berekenende, doortrapte en genadeloos wrede Augustus wekt bij het publiek sympathie voor Antonius en Cleopatra, over wie deze verhalen uiteindelijk gaan: hun dood wordt des te tragischer. Geen toneelstuk, film of roman met Au-

gustus als hoofdfiguur heeft ooit tot de algemene verbeelding gesproken. In de roman *I Claudius* van Robert Graves, en de tegenwoordig minstens even bekende schitterende BBC-reeks op basis van het boek, is hij ook niet meer dan een belangrijke bijfiguur. Wel wordt hij daar veel sympathieker neergezet in de rol van de eenvoudige, emotionele en slechts nu en dan gevaarlijke oude man die in de luren wordt gelegd door Livia, zijn manipulatieve en moorddadige echtgenote. Al deze verhalen zijn fascinerend en onderhoudend, maar ze dragen op zich niet bij aan een wezenlijk begrip van het belang van Augustus en maken het moeilijk om de jonge manipulator te verbinden met de ouder wordende en vaak misleide keizer.

Het leven van Augustus omvat veel meer en dat grotere verhaal is verre van saai. Een van de grote valkuilen is dat we zouden uitgaan van de onvermijdelijkheid van zijn succes, hetzij op grond van zijn politieke genialiteit of, en dat is een oudere visie, meer algemene ontwikkelingen die vroeg of laat toch tot het ontstaan van een monarchie in Rome zouden hebben geleid. Dat Augustus zo oud werd, verbaasde iedereen, evenals zijn succes, vooral in de beginjaren. Vaak is hij meer de gokker dan de voorzichtige planner. Augustus nam risico's, vooral tijdens de burgeroorlog, en die pakte niet altijd goed uit. Hij had meer met Julius Caesar gemeen dan soms wordt aangenomen, niet in de laatste plaats zijn vermogen om zich te ontdoen van zelf veroorzaakte moeilijkheden. Er zijn geen harde bewijzen dat hij langgekoesterde plannen had om zijn nieuwe regime in te stellen. Het beeld is er eerder een van improvisatie en experiment, het vormen van een systeem met vallen en opstaan, waarbij toevallige gebeurtenissen bijna een even grote rol spelen als planning en bedoelingen. Het beeld van de ijzige manipulator verdwijnt ook snel wanneer we een man zien die zijn hartstochten en temperament vaak tevergeefs probeerde te beheersen. Dit is de Augustus die een affaire had met de getrouwde en zwangere Livia, die haar man dwong van haar te scheiden en hem slechts een paar dagen nadat ze was bevallen hun huwelijksceremonie liet leiden. Het is een voorval dat je eerder bij Antonius zou verwachten, of wellicht nog meer bij Nero, de achterkleinzoon van Marcus Antonius en de zus van Augustus.

Naast hartstochtelijk was Augustus ook zeer gewelddadig. Hij, Antonius en hun collega-triumvir Lepidus maakten zich schuldig aan massamoord, vooral tijdens de beruchte proscripties – ‘die sterven dus; hun naam is aangestreept’ in Shakespeares versie – en bij tal van andere gelegenheden. Dat andere krijgsheren uit deze tijd zich nauwelijks beter gedroegen, ontslaat hem niet van de verantwoordelijkheid voor zulke wrede daden. Het is vaak moeilijk om sympathie op te brengen voor de jonge Augustus, ondanks zijn gematigdheid in het latere leven. De

worsteling om deze twee kennelijk zo verschillende mannen met elkaar te verzoenen, heeft veel van zijn moderne biografen hoofdbrekens gekost. De oplossing is vaak gezocht in een tweedeling van zijn leven. De periode van zijn opkomst tot de overwinning bij Actium leent zich met alle gevechten, intriges en bekende karakters als Cicero, Brutus, Sextus Pompeius en Cleopatra uitstekend voor een verhaal. Vervolgens springen veel biografen naar zijn latere jaren en de vermeende intriges rondom de keuze van zijn opvolgers. Het is geen toeval dat deze twee verschillende segmenten de thema's bevatten die respectievelijk door Shakespeare en Graves werden behandeld. Andere auteurs, vooral uit de academische wereld, laten het directe verhaal gewoonlijk ook in 30 v.Chr. eindigen en behandelen de rest van Augustus' leven aan de hand van bredere thema's, bijvoorbeeld 'Augustus en de senaat', 'Augustus en de provincies', 'Augustus en religie'.³

De biografie kent maar weinig aanhang in de academische wereld, ondanks, of misschien ten dele vanwege, de enorme aantrekkingskracht voor het algemenere lezerspubliek. Ik heb mijn biografie over Julius Caesar geschreven omdat geen van de recentere boeken over hem echt bevredigend was: ze schoten tekort in detail of behandelden slechts één aspect van zijn leven. Allemaal concentreerden ze zich op Caesars politieke of militaire carrière, nooit op beide tegelijk, een onderscheid dat de Romeinen zou hebben verbijsterd. Terwijl ik aan dat boek werkte, besefte ik dat ik op een dag een werk van soortgelijke omvang over Augustus zou moeten schrijven, omdat nog niemand de biografie heeft geschreven die hij verdient. Er zijn goede studies over aspecten van zijn leven en er zijn uitstekende, korte overzichten, maar geen enkel boek behandelt heel zijn leven werkelijk tot in detail. Het zwakke punt van de thematische benadering is dat de persoon dreigt te verdwijnen achter de bespreking van politiek, ideeën of de beeldvorming die het regime gebruikt. Maar al te snel vertoont deze methode dezelfde discrepantie als de sprong van de jonge naar de oudere Augustus, die volstrekt onduidelijk laat hoe de ene in de andere overging. Net als bij *Caesar* is het mijn bedoeling te schrijven alsof het de biografie van een moderne staatsman betrof, aan de hand van dezelfde vragen, ook al zijn die met onze bronnen moeilijk te beantwoorden, om zo de man zelf zo veel mogelijk te begrijpen.⁴

HET VERANDERENDE GEZICHT VAN EEN KEIZER

Het blijft bijzonder moeilijk om de ware Augustus te karakteriseren, niet in de laatste plaats omdat hij er zorgvuldig aan werkte om zichzelf tijdens zijn leven

opnieuw uit te vinden. Keizer Julianus, die zelf net met geweld de hoogste titel van Augustus had veroverd na jaren junior-Caesar te zijn geweest in het keizerlijke systeem van zijn tijd, schreef in het midden van de vierde eeuw n.Chr. een satire over een banket waarop de goden Romes vergoddelijkte keizers verwelkomden. Augustus is er ook, maar hij wordt afgeschilderd als een vreemde, onnatuurlijke figuur die voortdurend van kleur verandert om als een kameleon in zijn omgeving op te gaan. Pas wanneer hij geleid wordt door de filosofie, verandert hij in een goede en wijze heerser.⁵

Augustus was zich bewust van zijn publieke imago, maar alle Romeinse politici verkondigden bij elke gelegenheid hun eigen verdiensten en prestaties en die van hun families. De nog altijd bestaande reputatie van Marcus Antonius als ervaren en capabele generaal heeft veel meer te maken met zijn eigen propaganda dan met werkelijke militaire ervaring en kundigheden. Wat voor Augustus het verschil maakte, was dat hij veel meer tijd had om zijn boodschap vorm te geven en te verspreiden, en over veel ruimere middelen beschikte dan alle anderen. Er zijn meer afbeeldingen van Augustus overgeleverd dan van enig ander persoon uit de Oudheid. Vooral na Actium wordt het nog moeilijker om door de façade heen te prikken en de man achter Augustus te begrijpen. Niettemin beschikken we over tal van verhalen over zijn huiselijke leven en gewoonten, kennen we anekdotes over alledaagse voorvallen en hebben we zelfs een verzameling grappen die door hem of ten koste van hem werden verteld. Er is veel meer van dit soort materiaal over Augustus dan over Julius Caesar of vrijwel elke andere belangrijke figuur uit de Romeinse geschiedenis. Maar we moeten voorzichtig zijn, want die zogenaamd ‘natuurlijke’ momenten waren ook gelegenheden om een rol te spelen, en het openbare leven in Rome werd gekenmerkt door veel dramatiek. Romeinse politici leefden in de openbaarheid en vooral Augustus wilde zowel in zijn privéleven als bij de uitoefening van zijn officiële verplichtingen een toonbeeld van correct gedrag zijn. Er was maar weinig volkomen ongeunsteld aan hem.

Misschien moeten we beginnen met het basale probleem hoe we hem moeten noemen, nadat we hebben opgemerkt dat zelfs Shakespeare hem verschillende namen geeft in zijn toneelstukken. Hij werd geboren als Gaius Octavius, maar als de erfgenaam van Julius Caesar nam hij diens naam aan en werd Gaius Julius Caesar. Hij had daar Octavianus aan toe kunnen voegen als een herinnering aan zijn eigenlijke, tamelijk onbekende, familie, maar dat deed hij bewust niet. Alleen zijn vijanden noemden hem ooit Octavianus. In de loop van de jaren paste hij zijn naam aan, liet hij de voornaam Gaius vallen en verving die door het zeer ongebruikelijke *Imperator*. zegenrijke generaal of generalissimo. Nadat Julius Caesar

tot god was verklaard, werd hij de zoon van de goddelijke Julius en in 27 v.Chr. werd hem bij stemming door de senaat en het volk van Rome de naam Augustus toegekend, ongetwijfeld na zorgvuldige toetsing of hem dat welgevallig zou zijn.

We hebben dus een man met drie zeer verschillende namen in verschillende perioden van zijn leven, met daarbinnen nog aanzienlijke variaties in vorm en detail. Tegenwoordig is het gewoonte om hem tot 27 v.Chr. Octavianus te noemen en daarna Augustus. De naam Caesar, met alle risico's van verwarring met Julius Caesar, wordt zodoende geheel vermeden. Deze conventie is misschien duidelijk, maar ook zeer misleidend en helpt het foutieve onderscheid tussen de met bloed besmeurde triumvir en de gedistingeerde staatsman en heerser in stand te houden. Namen deden er zeer toe in de Romeinse wereld, en ook daarna, waarbij we alleen maar hoeven te denken aan het lange voortbestaan van Caesar in 'keizer' of 'tsaar' als machtstitel. Marcus Antonius noemde de jonge Augustus 'een jongen die alles aan een naam te danken heeft', juist omdat de naam Caesar de tiener een betekenis gaf die hij anders nooit had kunnen bezitten. Dat was de reden waarom Augustus zichzelf nooit Octavianus noemde, en als wij hem wel zo noemen, in plaats van Caesar, wordt het veel moeilijker om de gebeurtenissen van die jaren te begrijpen. Het is belangrijk te weten hoe hij zichzelf in elke periode van zijn leven noemde, en in de hoofdstukken van dit boek, dat in overeenstemming met die indeling is georganiseerd, zal ik telkens naar hem verwijzen met de naam die hij zichzelf op dat moment gaf. De dictator zal steeds als Julius Caesar worden genoemd, en overal waar in de tekst alleen Caesar voorkomt, verwijst de naam naar Augustus.

Niet alleen zijn naam is problematisch. *Imperator* is het Latijnse woord waarvan het Engelse *emperor*, keizer, is afgeleid, maar in de dagen van Augustus had het die betekenis nog niet. Hij noemde zichzelf *princeps*, wat 'eerste' of 'leidende' burger betekent, en zo verwezen andere Romeinen ook naar hem. Als we hem 'keizer' noemen, drukken we een ander concept op zijn regime dat achteraf werd gevormd in de wetenschap dat Rome vele eeuwen een monarchie zou zijn. Daarom zal ik behalve in de Inleiding en de Conclusie nooit naar hem verwijzen als keizer, hoewel ik die term soms wel heb gebruikt voor zijn opvolgers. Om soortgelijke redenen noem ik het regime dat hij schiep niet het keizerrijk, maar het *principaat*, een term waarmee historici vertrouwd zijn maar die buiten de academische wereld nauwelijks wordt gebruikt.

Een ander begrip dat moeilijkheden oplevert is 'republiek', het Latijnse *res publica*, de 'publieke zaak' of het 'gemenebest'. Zo noemden de Romeinen hun staat, maar de term verwijst niet naar de specifieke institutionele definitie die wij

aan het woord ‘republiek’ verbinden. Niettemin is de aanduiding te handig om helemaal achterwege te laten: hoe kunnen we anders makkelijk praten over het politieke systeem waarmee Rome zo lang werd bestuurd, totdat het in de eerste eeuw v.Chr. ten onder ging? Wel heb ik geprobeerd de moderne tendens te vermijden om de tegenstanders van Julius Caesar en de triumvirs republikeinen te noemen, omdat die aanduiding een valse indruk van coherentie wekt voor wat in werkelijkheid zeer uiteenlopende groepen waren met een breed scala aan opvattingen en doelstellingen. De term schenkt bovendien een zekere legitimiteit die velen niet verdienen, op dezelfde manier als het gebruik van de naam Octavianus Marcus Antonius een postume overwinning bezorgt. (Er zijn grenzen aan het nastreven van precisie, en ik heb de namen juli en augustus gebruikt voor een tijd waarin de betreffende maanden deze namen nog niet droegen, aangezien slechts weinig lezers vertrouwd zouden zijn met de maanden Quinctilis en Sextilis.)

Bij de behandeling van mijn onderwerp zal ik proberen onbevooroordeeld te zijn, wat wellicht vreemd klinkt wanneer we het hebben over conflicten en disputen van tweeduizend jaar oud, maar geschiedenis roept snel emoties op en zelfs de meest sobere en ernstige wetenschapper is niet immuun. Julius Caesar heeft vaak kruiperige verering en bittere verachting opgeroepen, en hetzelfde is bijna even waar voor Augustus. Heel de negentiende eeuw en daarna werd hij wijd en zijd geprezen omdat hij de malaise van een teloorgegangene republiek had genezen en de Romeinen als een welwillend monarch vrede, stabiliteit en welvaart had geschonken. In een tijdperk waarin koningen en wereldrijken Europa en een groot deel van de wereld nog beheersten, lag een dergelijke opvatting voor de hand. Dat veranderde in de twintigste eeuw toen de wereld in grote beroering verkeerde en oude zekerheden verdwenen: de meest invloedrijke behandeling van Augustus werd het standaardwerk *The Roman Revolution*, geschreven door Ronald Syme en kort voor de Tweede Wereldoorlog gepubliceerd. De studie was opzettelijk uitdagend in haar bereidheid om de opkomst van Augustus niet bij voorbaat als een gunstige ontwikkeling te beschouwen, en vernieuwend door het gebruik van de prosopografie (de studie van families en onderlinge relaties van de aristocratie). Het tijdperk werd beschreven als de opkomst van een leider en zijn factie, die een oude elite verdrongen. Achter de studie ging het spookbeeld schuil van contemporaine dictators, vooral Mussolini, die zichzelf in welbewuste navolging van de *dux Augustus Il Duce* noemde en zijn aanhangers fascisten, naar het symbool van de *fascies*, de roedenbundel met bijl, die stond voor de macht van een Romeinse magistraat. De hedendaagse lezer van het boek zou waarschijnlijk nog eerder denken aan de opkomst van het nog sinisterder nationaalsocialisme in

Duitsland of de totalitaire heerschappij van Stalin.⁶

De moderne wereld is bijzonder wantrouwig geworden jegens dictators van welke politieke kleur ook en minder bereid om Augustus zijn bloedige weg naar de top te vergeven en te rechtvaardigen met de vrede die hij uiteindelijk bracht. Maar we moeten oppassen om het verleden niet in simpele tinten te schilderen of automatisch aan te nemen dat alle dictators of wereldrijken, of zelfs alle staten in wezen hetzelfde zijn. Augustus doodde veel mensen, maar hij bezorgde de wereld bij lange na niet de ellende van een Hitler of een Stalin, en zoals altijd dienen we zijn gedrag in de context van zijn tijd te beschouwen. In zijn bereidheid om zijn vijanden te doden was hij niet beter of slechter dan de andere krijgsheren uit zijn tijd. Julius Caesar was anders geweest en had gratie geschonken aan Brutus, Cassius en verscheidene andere mannen die hem later zouden vermoorden – een punt waar Augustus, Antonius en Lepidus op wezen toen ze de dodenlijsten van hun vijanden publiceerden.

Niet zo slecht zijn als Hitler is nauwelijks een groot compliment te noemen, en zeggen dat iemand niet erger was dan zijn rivalen stelt evenmin veel voor. Maar het besef dat een succesvolle leider fouten maakte, mag ons anderzijds ook niet blind maken voor de tekortkomingen van zijn rivalen. Syme was een te goede wetenschapper om in die valkuil te trappen, hoewel hij buitengewoon welwillend was in zijn oordeel over Antonius en opzettelijk hard in zijn commentaren op de aanhangers van Augustus, vooral de meerderheid die van buiten de gevestigde aristocratie kwam. Hij was zich er ook van bewust dat de familieconnecties in de Romeinse elite complex waren en op zich geen loyaliteiten dicteerden, die immers snel konden veranderen of van veel andere overwegingen konden afhangen. Hoewel het boek driekwart eeuw oud is, blijft *The Roman Revolution*, samen met Symes aanzienlijk bredere werkterrein en zijn invloed op anderen, de toon zetten voor veel discussie over Augustus en zijn tijd, vooral binnen de Angelsaksische academische wereld. Er zijn veel nieuwe benaderingen en accentverschuivingen geweest, maar over het geheel genomen waren die alleen op bepaalde thema's of details gericht. Er is geen andere overzichtsstudie van de periode verschenen met ook maar in de verte dezelfde invloed, en dus bleef het tijdperk zoals ik het bestudeerde als student en later als docent onderwees, getekend door de opvattingen uit het midden van de twintigste eeuw.

De structurering die onvermijdelijk is voor het onderwijs brengt altijd het risico van vervorming van het verleden met zich mee. Cursussen over de late Republiek eindigen vaak met Julius Caesar. Het augusteïsche tijdperk begint gewoonlijk met Actium en wordt ofwel apart behandeld of meegenomen in een

studie van het principaat, terwijl de jaren van het triumviraat van 44-31 v.Chr. altijd weinig aandacht krijgen, waarmee de discrepantie tussen Octavianus en Augustus wordt versterkt. Slechts zelden worden Augustus en zijn carrière gezien als een voortzetting van de Republiek; meestal gaat de aandacht uit naar de kennelijke verschillen. Augustus wist niet dat hij een nieuw systeem creëerde dat het eeuwen zou uithouden en door het wel op die manier te bestuderen, wordt de overgang van *de* Republiek naar *het* principaat, die in die tijd zelf ongetwijfeld veel minder duidelijk was, sterk overbelicht. Het geeft bovendien voeding aan het moderne gebruik van termen als republiek en republicanisme en kan zelfs leiden tot de schets van een senatoriale oppositie die Augustus zogenaamd zou dwingen de realiteit van zijn macht achter een republikeinse façade te verbergen.

Ook opvattingen over Julius Caesar beïnvloeden onze perceptie van zijn opvolger. De dictator werd vermoord omdat hij de hoogste macht permanent in handen hield, terwijl Augustus die ook verwierf en er oud mee werd. Voor de meeste historici is de logische gevolgtrekking daarom dat Augustus zich fundamenteel anders moet hebben gedragen dan zijn ‘vader’ en dat hij zijn macht verdoezelde en verhulde waar de laatste er opvallend mee te koop liep. Deze onderliggende aanname versterkt de onwil om Augustus in modernere studies de naam Caesar te geven. Zoals we zullen zien, volgen veel historici Syme en voeren ze deze trend nog veel verder door, met de aanname dat Augustus zich zeer bewust distantieerde van de man Julius Caesar (niet van de goddelijke Julius) toen hij Antonius eenmaal had verslagen en alleenheerser over de staat was geworden.

Het is een aantrekkelijke gedachte die op het eerste gezicht een verklaring lijkt te bieden voor het verschil in hun lot; een gedachte ook die keer op keer is herhaald, wat het des te ongelukkiger maakt dat er geen bewijs voor is. Allereerst gaat de vergelijking mank omdat die onvermijdelijk wordt getrokken tussen de situatie van Julius Caesar aan het eind van 45 v.Chr. en Augustus na Actium. Niemand lijkt er acht op te slaan dat de dictator zijn overwinning nog maar net had behaald in een zwaarbevochten burgeroorlog en dat hij de laatste vijf jaar van zijn leven heel weinig tijd in Rome had doorgebracht. Hoeveel energie hij ook had, er waren grenzen aan wat Julius Caesar tijdens een zo korte en vaak onderbroken periode van suprematie kon bereiken. Daarentegen had Augustus op het moment dat Antonius was verslagen, als triumvir al meer dan tien jaar de hoogste macht uitgeoefend. Het overgrote deel van die tijd was hij in Rome en Italië, zonder zijn collega’s in de buurt. Wie het tijdperk na Actium laat beginnen, negeert deze lange jaren waarin Augustus zijn heerschappij vestigde met een combinatie van geweld en begunstiging van trouwe volgelingen. Het waren ook de jaren waarin

de rijen van de oude aristocratische families aanzienlijk werden uitgedund, terwijl het falen van Brutus en Cassius voor anderen nauwelijks een aansporing was om in hun voetsporen te treden. De aanname dat Julius Caesar en Augustus met een soortgelijke harde kern van traditioneel, senatoriaal verzet te maken kregen en dat Caesar die niet wist te verzoenen, en Augustus wel, is derhalve ongegrond. De omstandigheden waren in veel te veel opzichten anders. Er is geen overtuigend bewijs voor de senatoriale oppositie tegen Augustus die door zoveel contemporaine historici gekoesterd wordt. Feitelijk hebben de academici een veel grotere trouw aan het republikeinse systeem getoond dan de aristocratie van Rome ooit deed. Een nadere blik laat zien dat Julius Caesar en Caesar Augustus veel minder van elkaar verschillen dan zij veronderstellen.

Het is de moeite waard om enige afstand te nemen van de generaties van geleerde discussies en te proberen het verhaal van Augustus opnieuw te vertellen. Dit is geen geschiedenis van een tijdsgewricht, maar een biografie. Hoewel er ook aandacht wordt besteed aan de gebeurtenissen in een bredere context, gaat onze aandacht dus vooral uit naar Augustus zelf. Het is van belang te weten waar hij was, en zo mogelijk wat hij deed, op elk moment van zijn leven. Een van de zaken die daardoor naar voren komen, is dat hij veel tijd reizend door Italië of de provincies doorbracht, iets wat weinig van zijn opvolgers nog zouden doen, tot Hadrianus in de tweede eeuw n.Chr. Ook wordt duidelijk hoeveel werk hij zelfs als oude man nog verzette. Zijn carrière was gebaseerd op meer dan alleen maar hervormingen en wetten doorvoeren en stond of viel met aandacht voor details en de dagelijkse bezigheden die in snelle overzichten van zijn leven en daden maar al te gemakkelijk uit het zicht verdwijnen. De veranderingen op institutioneel, sociaal en economisch gebied, maar ook in het fysieke uiterlijk van Rome en het Rijk zelf, krijgen pas hun ware betekenis wanneer we beseffen in wat voor tempo ze tot stand kwamen.

Dit is een dik boek, maar het had makkelijk nog twee of drie keer zo dik kunnen zijn. Ik heb geprobeerd indrukken te geven van de invloed van Augustus op Italië en heel het Romeinse Rijk en niet alleen naar het wel en wee van de aristocratische families in Rome te kijken, maar de beperkingen van dit boek maken dat er niet meer details kunnen worden opgenomen. Over dit onderwerp en de vele andere die even worden aangetipt, zouden op zich al hele boeken kunnen worden geschreven – het is zeer onbevredigend om Vergilius' *Aeneas* in een paar pagina's te moeten samenvatten en nauwelijks de kans te krijgen om over Ovidius en een paar andere dichters te spreken. Een van de grootste genoegens van het schrijven van dit werk was de kans om de poëzie en andere literatuur van

dit tijdperk te herlezen, in veel gevallen voor het eerst sinds mijn studententijd. Ik heb mijn best gedaan om er iets van te laten proeven, zonder het zicht op de centrale figuur van Augustus te verliezen, over wie deze biografie tenslotte gaat. Voor degenen die nieuwsgierig zijn geworden naar de man en zijn tijd zijn er eindnoten en een uitgebreide bibliografie die toegang verschaft tot de zeer uitgebreide literatuur over deze onderwerpen.

HET VERHAAL VERTELLEN: BRONNEN VOOR HET LEVEN VAN AUGUSTUS

Er is maar een fractie van de literatuur, officiële documenten en privécorrespondenties uit de Romeinse wereld tot vandaag bewaard gebleven. In die tijd was er nog geen drukpers en alles moest met de hand worden gekopieerd, wat niet alleen arbeidsintensief was, en dus duur, maar ook het risico meebracht van een steeds toenemend aantal afschrijffouten. Veel ging verloren omdat niemand de moeite nam om voldoende kopieën te maken. Nog veel meer verdween er na het instorten van het Romeinse Rijk en de overgang naar een wereld waarin geleterdheid veel minder algemeen was en waarin minder rijkdom aanwezig was als randvoorwaarde voor het kopiëren van boeken. In de middeleeuwen bewaarde de Kerk een aantal klassieke teksten, maar de keuze was beperkt en vervolgens ging nog een aanzienlijk deel van deze selecties verloren door branden, ongelukken en verwaarlozing. Dit betekent dat er hoe dan ook veel is wat we niet kunnen weten over de oude wereld en dat we in elk stadium de waarschijnlijkheid van gedeeltelijke en vaak tegenstrijdige bronnen moeten afwegen.

De meest volledige verhalen over deze jaren werden lang na de gebeurtenissen geschreven. De *Bella civilia* (Burgeroorlog) van Appianus loopt door tot de nederlaag van Sextus Pompeius in 36 v.Chr. en werd in de vroege tweede eeuw n.Chr. geschreven. De geschiedenis van Dio uit de vroege derde eeuw beschrijft de hele periode het meest gedetailleerd en is op een paar fragmenten na compleet overgeleverd voor het leven van Augustus. Beide schrijvers waren Grieken (hoewel Dio ook een Romeinse senator en een hoge magistraat was) en schreven in hun eigen taal, wat het soms moeilijker maakt om zeker te zijn van de Latijnse termen die ze vertaalden. Beiden schreven in een tijd toen het principaat stevig gevestigd was en de heerschappij van keizers tot de alledaagse realiteit behoorde. Beiden zijn ook geneigd om de opvattingen van hun eigen dagen op de vroegere periode te projecteren. Velleius Paterculus begon zijn publieke carrière onder Augustus en

zijn korte verslag heeft het voordeel dat het veel korter na de gebeurtenissen is geschreven, maar het lijdt anderzijds onder zijn onwrikbare verering voor keizer Tiberius. Dit zijn de meest complete verhalende bronnen, maar ze beslaan niet alles en maken het soms noodzakelijk om uit andere of latere overzichten van auteurs als Florus en Orosius te putten, vooral voor gebeurtenissen in de provincies en aan de grenzen. Hoewel ze beter zijn dan niets, moeten dergelijke bronnen bijzonder voorzichtig gehanteerd worden. De historicus Livius was een tijdgenoot, maar de relevante boeken in zijn werk, die doorliepen tot 9 v.Chr., zijn alleen overgeleverd in heel korte samenvattingen die veel later werden vervaardigd.

Tot zijn terechtstelling in 43 v.Chr., op bevel van Augustus, Antonius en Lepidus, gaf Cicero ons in zijn brieven en toespraken directe en uiterst gedetailleerde beschrijvingen van gebeurtenissen, zij het dat ze uiteraard zeer gekleurd waren. Deze geschriften zijn des te fascinerender omdat ze brieven bevatten die door anderen aan hem werden geschreven, alsmede de vaak ongefundeerde geruchten die in deze woelige tijden de ronde deden en evenveel invloed konden hebben op iemands acties als de waarheid. Helaas is er maar relatief weinig overgeleverd van Cicero. Ander werk van hem, waaronder meer correspondentie met Augustus, kennen we alleen van horen zeggen. Auteurs uit de Oudheid konden nog over deze bronnen beschikken, maar sindsdien zijn ze verloren gegaan.

De autobiografie van Augustus besloeg de jaren tot 25 v.Chr., maar is niet overgeleverd, hoewel iets van de informatie bewaard is gebleven in de korte biografie die de contemporaine Nicolaus van Damascus schreef. Wel hebben we de *Res Gestae Divi Augusti* (Daden van de goddelijke Augustus), een tekst die in de laatste jaren van Augustus' leven werd opgesteld en na zijn dood aan de buitenkant van zijn mausoleum, en in kopie elders in het Rijk, werd aangebracht. De tekst somt vooral zijn prestaties en eerbewijzen op en geeft ons informatie over hoe het officiële overzicht van zijn carrière er volgens Augustus uit moest zien. Veel completer, en veel persoonlijker, is de biografie die Suetonius schreef aan het eind van de eerste en het begin van de tweede eeuw n.Chr. Het verhaal is duidelijk gebaseerd op een groot aantal bronnen waarvan sommige, waarschijnlijk producten van de propagandaorlog die in de jaren 44-30 v.Chr. woedde, zeer vijandig tegenover Augustus stonden. Samen leveren ze een overvloed aan informatie op. Interessant zijn vooral de citaten uit privé-brieven aan familieleden, waarvan er ook sommige verschijnen in Suetonius' biografieën van Tiberius en Claudius. Een tekortkoming is het ontbreken van data of andere referentiepunten voor veel van de gebeurtenissen.

Andere bronnen leveren fragmenten van vergelijkbaar materiaal. Er is het een

en ander te vinden in de *Levens* van Brutus, Cicero en Marcus Antonius en elders in de werken van Plutarchus, die ongeveer uit dezelfde tijd dateren als die van Suetonius en Appianus. Ook Tacitus was een tijdgenoot en een vooraanstaande Romeinse senator, maar hij beschreef Augustus niet in zijn historische werken en geeft slechts indirect informatie over hem. Zowel de oudere als de jongere Seneca, die iets eerder in de eerste eeuw v.Chr. actief waren, levert fascinerende details. De veel latere schrijver Macrobius uit de vroege vijfde eeuw maakte ongetwijfeld gebruik van vroegere bronnen en leverde de verzameling grappen van en over Augustus die al eerder werd genoemd. Voor al deze werken geldt dat we gewoonlijk niet kunnen uitmaken waar de auteurs hun informatie vandaan haalden, zodat die niet te verifiëren valt. Maar het meest karakteristiek voor de bronnen is misschien dat er zo veel persoonlijke anekdotes over Augustus bestaan die ons iets vertellen over hoe mensen over hem dachten en hoe hij op zijn beurt gezien wilde worden.⁷

Inscripties, hetzij in steen gebeiteld of als slagzin op munten, zijn ook statements uit die tijd, net als afbeeldingen en sculpturen met hun doelbewuste boodschappen. Veel ervan hebben het voordeel dat ze zeer direct zijn, vooral wanneer de datering vaststaat. Ze kunnen zowel prioriteiten op de korte termijn als algemenere boodschappen uitdragen. Opgravingen van gebouwen en andere structuren kunnen ook veranderende prioriteiten blootleggen, hoewel hier meer voorzichtigheid is geboden omdat de opgegraven overblijfselen nauwkeurige interpretatie vereisen en zelden zo compleet zijn of zo volledig worden begrepen dat die interpretatie absoluut zeker is. Bij al dit fysieke bewijsmateriaal is de context van groot belang, maar die is vrijwel nooit zo duidelijk als we zouden willen en oudere opgravingen werden vaak minder zorgvuldig en vakkundig uitgevoerd dan recentere. Vooral met kunstwerken en architectuur kan het moeilijk zijn om subjectief te blijven en verzet te bieden tegen de neiging om te weinig of te veel in minieme details te lezen. Hoeveel tijd besteedden de Romeinen eigenlijk aan het bekijken van de afbeeldingen en slagzinnen op het geld dat ze gebruikten? Maar anders dan literaire bronnen blijft het voortgaande werk van opgravingen het bewijsmateriaal uit het tijdperk van Augustus verrijken, wat enorm bijdraagt aan ons begrip van zijn wereld.

Augustus begrijpen is niet makkelijk en bij elke soort informatie is voorzichtigheid geboden. Het is ook van groot belang om duidelijk te zijn over de beperkingen van de bronnen. Er zijn zaken die we eenvoudigweg niet kunnen weten en waarschijnlijk nooit zullen weten. Er zijn er nog veel meer waarnaar we alleen kunnen gissen, en ook dan moeten we duidelijk zijn over de basis van dat giswerk.

Nooit mogen we iets als zeker voorstellen waar dat niet mogelijk is. De absolute waarheid ontsnapt ons en is wellicht niet te achterhalen, maar dat betekent niet dat we niet ons best moeten doen om er zo dicht mogelijk bij in de buurt te komen. We kunnen veel zeggen over Augustus en we kunnen alle verschillende vormen van bewijs aanvoeren en combineren bij onze poging om de man en zijn wereld te begrijpen.

DEEL EEN

Gaius Octavius (Thurinus)

63–44 v.Chr.

‘Als kind kreeg hij de bijnaam Thurinus, als aandenken aan de herkomst van zijn voorouders, of omdat zijn vader Octavius kort na zijn geboorte in de omgeving van Thurium over de weggelopen slaven had gezegevierd (...) ook door Marcus Antonius wordt hij in brieven dikwijls honend Thurinus genoemd. Augustus zelf reageert daarop alleen maar met te zeggen dat hij het vreemd vindt dat men hem een verwijt maakt van zijn oude naam.’

Suetonius, *Augustus* 7.1.

‘Ouder van het vaderland’

‘Op de dag van zijn geboorte werd in de senaat gesproken over de samenzwering van Catilina. Octavius was vanwege de bevalling te laat gekomen. Toen Publius Nigidius de reden van zijn late komst vernomen had en tevens had gehoord op welk uur de geboorte had plaatsgevonden, verklaarde hij – en dit is een algemeen bekend feit – dat de heerser over de ganse aarde geboren was.’

*Suetonius, vroege eerste eeuw n. Chr.*¹

In 63 v.Chr. was Rome veruit de grootste stad van de bekende wereld, met een inwonertal van ten minste driekwart miljoen dat tegen het eind van de eeuw opgelopen zou zijn tot meer dan 1 miljoen. De meeste mensen woonden in vuile, overbevolkte woonkazernes of *insulae* (letterlijk ‘eilanden’) die kwetsbaar waren voor branden en waar ziekten welig tierden. In een zo dichtbevolkte stad waren er uiteraard dagelijks veel geboorten en sterfgevallen. Het was dus niets bijzonders toen een vrouw die Atia heette weeën kreeg en haar man net voor het ochtendgloren op 23 september een zoon schonk.

Atia had meer geluk dan de meeste moeders, want zij was een aristocrate en haar man Gaius Octavius was een senator die zich niet alleen de best mogelijke zorg kon permitteren, maar ook een comfortabel huis aan de oostkant van de Palatijn, een van Romes zeven heuvels. Toen ze ging bevallen werd ze bijgestaan door vrouwelijke familieleden, slavinnen, vrijgemaakte vrouwen uit haar huishouden en een ervaren vroedvrouw. Het was de gewoonte dat er geen mannen aanwezig waren in de kraamkamer, en er zou alleen een mannelijke arts worden opgetrommeld wanneer er ernstige complicaties optraden, hoewel ook hij in zulke omstandigheden maar weinig zou kunnen doen. Atia wist wat haar te wachten stond, want ze had haar man een paar jaar eerder al een dochter geschonken.

Ervaring, comfort noch zorg konden de aanstaande moeder zekerheid bieden. Een bevalling was gevaarlijk voor moeder en kind en ook op die dag werden veel baby's doodgeboren, terwijl andere binnen enkele dagen zouden sterven. Hetzelfde gold voor een aanzienlijk aantal moeders. Negen jaar later zou Atia's volle nicht Julia in het kraambed sterven, binnen een paar dagen gevolgd door haar baby, en dat ondanks het feit dat haar echtgenoot toen de rijkste en machtigste man van Rome was. De vruchtbare jaren waren waarschijnlijk ook de meest gevaarlijke in het leven van een vrouw.

Alles verliep goed voor Atia. Ze bleef ongedeerd en haar zoon kwam gezond ter wereld. Toen de vroedvrouw hem op de vloer legde en onderzocht, waren er geen tekenen van misvormingen of andere problemen. Het kind werd vervolgens naar zijn vader gebracht. Volgens de traditie kon de Romeinse vader, de *pater familias*, in het hele huishouden over leven en dood beschikken, hoewel dat ultieme gezag in die tijd maar zelden in alle gestrengheid werd toegepast. Niettemin was het aan Gaius Octavius om het pasgeboren kind al dan niet in de familie op te nemen. Hij deed het graag en toonde de jongen aan familie en vrienden die bij hem waren gekomen om samen de geboorte af te wachten of die op bezoek kwamen zodra het nieuws daarover de ronde deed. Gaius Octavius had al twee dochters, van wie de oudste uit een eerder huwelijk stamde. Meisjes waren nuttig voor een ambitieuze man omdat huwelijksbanden hielpen om politieke vrienden te maken en vast te houden. Maar alleen een zoon kon carrière maken in het openbare leven en zijn vader evenaren of overtreffen, tot meerdere roem en glorie van de familienaam.

De vuren op de altaren in het huis werden aangestoken en er werden offers gebracht aan de goden van huis en haard, de *lares* en *penates*, en aan andere goden die de familie in het bijzonder vereerde. Nadat de gasten waren teruggekeerd naar hun eigen huizen voerden ze hetzelfde ritueel uit. Een van de bezoekers was ongetwijfeld Atia's 37-jarige oom Gaius Julius Caesar, een ambitieuze senator die al naam begon te maken. Niet lang daarvoor had hij een felle verkiezingsstrijd gewonnen om de hoogste en meest prestigieuze priester van Rome te worden, de *pontifex maximus*. De positie was vooral van politiek belang en Julius Caesar gaf weinig blijk van diepe religieuze gevoelens. Niettemin hechtte hij veel waarde aan de traditionele rituelen, zoals alle Romeinen. Romeinse aristocraten werden hun leven lang door rituelen omringd en een voorspoedig verlopen geboorte was een vreugdevolle gelegenheid voor een senatoriale familie en haar connecties.²

Voor het bredere publiek was er geen reden om veel aandacht aan de gebeurtenis te schenken, want Gaius Octavius was een tamelijk onbeduidende senator.

Pas veel later, lang nadat het kind was uitgegroeid tot Augustus, begonnen er verhalen de ronde te doen over voortekenen en zelfs letterlijke voorspellingen van de grootse toekomst van de boreling. Suetonius somt een lange reeks van dergelijke voortekenen op, waarvan er veel onwaarschijnlijk en sommige regelrecht absurd zijn. Tot die laatste categorie behoort de bewering dat een profetie de geboorte van een koning van Rome voorspelde, waarop de senaat besloten zou hebben dat geen enkele jongen die tussen twee bepaalde data geboren werd in leven mocht blijven. Invoering van de wet zou langs procedurele weg zijn geblokkeerd door een groep senatoren van wie de vrouw in verwachting was. Niet alleen werkte de wetgeving niet zo onder de Republiek, maar het zou vreemd zijn als Cicero een zo grimmige en controversiële maatregel niet zou hebben genoemd. Het idee kan dan ook als romantisch verzinsel worden afgedaan. Hetzelfde geldt voor verhalen die duidelijk ontleend zijn aan de mythen rond Alexander de Grote en andere helden, voor wie een menselijke vader een maatje te klein werd geacht. Zo ging bijvoorbeeld het gerucht dat Atia een nachtelijke rite in de tempel van Apollo had bijgewoond en in haar draagstoel in slaap was gevallen. Er dook een slang op die over haar heen kronkelde en een teken in de vorm van een slang op haar dij achterliet. Ze werd wakker en alsof ze kort daarvoor seks had gehad, voelde ze de behoefte om zich ritueel te reinigen, want alleen de lichamelijk zuiveren mochten het domein van de goden betreden. Aangezien Atia niet in staat was het teken van haar huid te verwijderen, bezocht ze geen openbare baden meer. Negen maanden later schonk ze het leven aan haar zoon.³

Gaius Octavius had zulke mystieke ervaringen niet nodig om zich gelukkig te voelen. Geboortedagen waren belangrijk in de Romeinse cultuur en werden het hele leven lang gevierd. September was de zevende van de tien naamdragende maanden van de Romeinse maankalender omdat het jaar voor de Romeinen begon met maart, de maand van de oorlogsgod Mars, wanneer de legioenen gewoonlijk op campagne gingen. 23 september was voor hen de negende dag voor de *calendae*, de eerste dag, van oktober, volgens een aanduidingssysteem dat gebaseerd was op dagen voor of na drie maandelijks festivals, de *calendae* op de eerste dag, de *nonae* op de zevende en de *idus* of *iden* op de dertiende of vijftiende dag, afhankelijk van de maand. De Romeinen kenden het getal nul niet, zodat de *calendae* als de eerste dag meetelde, en ook 23 september zelf werd meegeteld, waardoor het totaal aantal getelde dagen op negen kwam.

Voor de Romeinen was het het jaar 691 na de stichting van de stad (*ab urbe condita*) door Romulus. Een directere jaaraanduiding was het consulschap van Marcus Tullius Cicero en Gaius Antonius. De twee consuls waren de hoogste ma-

gistraten van Rome. Ze hadden beiden evenveel gezag en bekleedden hun ambt voor twaalf maanden. Het systeem van de Republiek was erop gericht te voorkomen dat één man de alleenheerschappij of het permanente gezag zou verwerven, want wie consul was geweest kon zich pas tien jaar later weer kandidaat stellen. Degene die de meeste stemmen had verworven, stond voorop wanneer de consuls hun naam aan het jaar gaven. De meesten van hen kwamen voort uit een klein aantal gevestigde families, zoals de Antonii. Cicero was een uitzondering, want hij was de eerste van zijn familie die actief werd in de Romeinse politiek en het was meer dan een generatie geleden dat een ‘nieuwe man’ (*novus homo*) het consulschap bereikte. Gaius Octavius was eveneens een nieuwe man, en hij hoopte ongetwijfeld het succes van Cicero te evenaren.⁴

De consuls wisselden elkaar om de maand af en het was Cicero die de senaatsvergadering van 23 september voorzat. Suetonius zegt dat Gaius Octavius te laat verscheen vanwege de geboorte van zijn zoon, maar aangezien dit de voorbereiding vormt voor een ander verhaal waarin de geboorte van de ‘heerser over de ganse aarde’ wordt voorspeld, moeten we voorzichtig zijn. Misschien is het incident niet meer dan een verzinzel, hoewel er op zich niets onwaarschijnlijk is aan de late komst van Octavius of aan de bewering dat de senatoren debatteerden over een vermeende samenzwering van een van hun collega’s, Lucius Sergius Catilina. Geruchten over opstand deden de ronde, en veel daarvan concentreerden zich rond Catilina, die tijdens de verkiezingen in de voorafgaande zomer het consulschap voor het volgende jaar niet had weten te veroveren. Als de senaat die kwestie inderdaad besprak, werd er op dat moment geen actie ondernomen, want het zou nog een poosje duren voordat de zaak escaleerde.⁵

Ondertussen ging het normale leven door en in de nacht van 30 september hielden Gaius Octavius en Atia een nachtwake in hun huis. Er werden rituelen uitgevoerd als opmaat voor de offers en de formele zuiveringsceremonie of *lustratio* van de volgende dag, de *calendae* van oktober, negen dagen na de geboorte van hun zoon. Het doel was de baby te bevrijden van kwade geesten of andere bovennatuurlijke invloeden die mogelijk tijdens de bevalling bij hem binnen waren gekomen. Hij kreeg een *bullā*, een amulet, meestal van goud, die om de nek werd gehangen tot de dag waarop de drager formeel een man werd. Daarna werd de vlucht van de vogels geobserveerd door een van de priesters van het college van auguren, om een idee te krijgen over de toekomst van het kind. De ouders kregen waarschijnlijk te horen dat de tekenen gunstig waren.⁶

Pas nu kreeg de jongen formeel een naam en zou hij te zijner tijd in de lijst van burgers worden geregistreerd. In dit geval werd hij naar zijn vader genoemd:

Gaius Octavius, zoon van Gaius. Families hadden de gewoonte om dezelfde namen generatie op generatie te gebruiken, hoewel een paar van de machtigste aristocratische families in deze tijd met die conventie begonnen te breken, waardoor ze zich nog meer onderscheidden van de rest van de senatoriale klasse. De familienaam (*nomen*), in dit geval Octavius, stond automatisch vast, alleen in de keuze van de voornaam (*praenomen*) was variatie mogelijk. De meeste belangrijke mannen bezaten de volle drie namen, ofwel de *tria nomina*. Zo heette Atia's oom Gaius Julius Caesar. De clan van de Julii was zeer uitgebreid, en de derde naam (*cognomen*) werd alleen door die bepaalde tak gedragen. Het systeem was niet universeel, zelfs niet onder de grote families, hetzij omdat de clan niet bijzonder talrijk was of omdat ze er eenvoudig zeker van waren te worden herkend. De Octavii hadden het nog niet nodig geacht om afzonderlijke takken van hun familie te onderscheiden.

De Romeinen voelden ook geen noodzaak om vrouwen zo exact te identificeren, aangezien zij niet mochten stemmen en zich niet kandidaat konden stellen voor ambten. Atia had alleen die naam, de vrouwelijke vorm van het *nomen* van haar vader, Marcus Atius Balbus. Waar het om ging was de identiteit van haar vader en de verbondenheid met diens familie. Romeinse vrouwen hielden heel hun leven dezelfde naam, ook na een huwelijk. De dochter van Atia heette Octavia, net als haar stiefdochter, het kind uit het eerdere huwelijk van haar echtgenoot. Als er nog meer dochters waren geweest, zouden die ook Octavia zijn genoemd. In sommige gevallen nummerden families hun dochters voor officiële doeleinden.⁷

Baby's vereisten veel zorg, maar de rol van Atia kwam waarschijnlijk neer op toezicht van een zekere afstand. Ze had haar handen vol aan het besturen van het huishouden en het ondersteunen van de carrière van haar echtgenoot. Sommige tijdgenoten propageerden dat een moeder haar kinderen borstvoeding moest geven, maar in de praktijk kwam dat zelden voor. In plaats daarvan werd er een slavin als zoogster aangesteld. Deze vrouw, of een andere slavin, diende als de meer algemene verzorgster van het kind. (Een van de redenen waarom sommige filosofen ervoor pleitten dat moeders hun kinderen zelf de borst gaven, was de angst dat de kleintjes anders op een of andere manier slaveneigenschappen binnenkregen, samen met de melk.) Hoeveel tijd elk van de ouders met hun kinderen doorbrachten, was ongetwijfeld een kwestie van persoonlijke keuze. In sommige gevallen was dat zeer beperkt, maar er waren ook andere uitzonderingen. In de tweede eeuw v.Chr. liet Cato de Oudere, beroemd om zijn strenge, ouderwetse en luidkeels verkondigde deugdzaamheid, zich volgens Plutarchus er alleen door de belangrijkste staatsaangelegenheden van weerhouden om het baden van zijn

jonge zoontje bij te wonen. Cato's vrouw was een van de moeders die hun eigen baby's voedden, en soms zoogde ze zelfs slavenkinderen uit haar huishouden.⁸

De bronnen vertellen vrijwel niets over de jonge jaren van Octavius, maar een van de minder dramatische verhalen van Suetonius over de voortekenen van Augustus' grootsheid bevat misschien een kern van waarheid. Suetonius vertelt dat de verzorgster van het kind hem voor de nacht in een kamer op de begane grond zette. De jongen, die nu waarschijnlijk oud genoeg was om te kruipen, verdween, waarop er onmiddellijk een zoektocht werd georganiseerd. Hij werd de volgende ochtend vroeg teruggevonden, terwijl hij vanuit de hoogste kamer van het huis naar de opkomende zon keek.⁹

EEN WOELIGE WERELD

Als dit al is gebeurd, was het later, maar in de laatste maanden van 63 v.Chr. hadden de ouders van de jongen genoeg andere zaken om zich zorgen over te maken, want de stemming in Rome was nerveus. Vanaf het midden van de tweede eeuw v.Chr. had de Romeinse Republiek de mediterrane wereld gedomineerd. Carthago was verwoest en de koninkrijken in het oosten waren ofwel veroverd of zo zwak en afhankelijk van de Romeinse welwillendheid dat ze geen bedreiging vormden. Mithridates VI van Pontus in Klein-Azië had een generatie lang voortdurend oorlog gevoerd, maar was nu verpletterd door Romes meest succesvolle en populaire generaal, Pompeius de Grote. De koning ontdekte dat hij immuun was geworden voor vergif door de vele doses antigif die hij tijdens zijn leven had genomen. Hij gaf daarop een van zijn eigen lijfwachten opdracht hem te doden voordat het jaar voorbij zou zijn. In oktober viel Jeruzalem na een beleg van drie maanden ten prooi aan de legioenen van Pompeius, die een van de partijen steunde in de burgeroorlog tussen rivaliserende leden van de Joodse koninklijke familie. Niemand was opgewassen tegen de militaire macht van de Republiek.¹⁰

Rome was veel sterker dan al zijn burens en potentiële vijanden, maar de enorme opbrengsten van de veroveringen en machtsuitbreiding dreigden het delicate evenwicht in politiek, maatschappij en economie te verstoren. De wedijver onder de aristocratie om de hoogste ambten en status te bemachtigen was altijd groot, maar in het verleden werd die binnen de perken gehouden door strikte begrenzingen van conventies en wetten. Nu kwamen de fundamenten van het systeem onder druk te staan omdat de senatoren steeds grotere sommen uitgaven om populariteit te winnen en er grote groepen binnen de bevolking opstonden

die hun situatie als zo benard ervoeren dat ze gewillig iedereen achternaliefen die zich hard maakte voor hun zaak. Voor sommigen deed zich de gelegenheid voor om veel hoger te stijgen dan in het verleden ooit mogelijk was geweest, wat wrok en verzet onder hun gelijken wekte.

In 133 v.Chr. werd de aristocraat Tiberius Sempronius Gracchus een van de tien jaarlijks gekozen volkstribunen. Hij introduceerde wetten die erop gericht waren de arme boerenbevolking te helpen. Gracchus won aanzienlijke aanhang maar werd ervan beschuldigd dat hij monarchale macht nastreefde, waarop hij door een bende van andere senatoren, onder leiding van zijn eigen neef, werd doodgeslagen. In 122 v.Chr. werd zijn jongere broer Gaius samen met honderden volgelingen gedood toen hij een zelfs nog radicaler stelsel van hervormingen wilde doorvoeren. Deze keer was het duidelijk een voorbereid gevecht tussen twee georganiseerde partijen. De politieke competitie was gewelddadig geworden en soortgelijke taferelen speelden zich in 100 v.Chr. opnieuw af. Tien jaar later leidde de onvrede onder de volkeren van Italië tot een opstand na de moord op de volkstribuun die had voorgesteld om hun het Romeinse burgerschap te geven. De Romeinen wonnen de oorlog na een bittere strijd, en grotendeels alleen omdat ze de Italiaanse volkeren uiteindelijk tandenknarsend gaven waar ze om vroegen. Het aantal burgers nam fors toe en daarmee het aantal stemmers dat de politici kon paaien. Het politieke evenwicht verschoof opnieuw.

Vrijwel onmiddellijk daarna, in 88 v.Chr., liep een ander bitter conflict rond een volkstribuun zo hoog op dat er voor het eerst in de geschiedenis een Romeinse generaal met zijn leger optrok naar Rome. Zijn naam was Sulla en de achtergrond van het conflict was zijn rivaliteit met de oudere, populaire held Marius. Het ene bloedbad volgde op het andere in een escalerende spiraal van wreedheden. Sulla won de burgeroorlog uiteindelijk en riep zichzelf uit tot dictator, waarmee hij een zelden gebruikte, tijdelijke noodmaatregel veranderde in een positie van permanente oppermacht voor hemzelf. Na een paar jaar trok hij zich terug uit het openbare leven, waarop hij slechts enkele maanden later een natuurlijke dood stierf. De Republiek was inmiddels alweer in de greep van een volgende burgeroorlog toen Marcus Aemilius Lepidus, een van de consuls van 78 v.Chr., een leger op de been bracht en de macht probeerde te grijpen. Lepidus werd verslagen en hij en zijn aanhangers werden ter dood gebracht, maar veel tegenstanders van Sulla vochten nog jaren door vanuit bases in Spanje.

Het spookbeeld van de burgeroorlogen wierp in 63 v.Chr. nog een donkere schaduw over de Republiek. Alle senatoren hadden het wrede conflict tussen

Sulla en de aanhangers van Marius meegemaakt en de meesten hadden daarbij naaste familieleden of vrienden verloren. De tante van Julius Caesar was getrouwd met Marius, en zijn eerste vrouw was de dochter van een van Marius' trouwste bondgenoten geweest; waarschijnlijk had hij het alleen aan zijn jeugd te danken dat hij niet door de triomferende Sulla-aanhangers werd omgebracht. Niettemin was hij enige tijd een opgejaagde vluchteling geweest, totdat de banden van zijn moeder met Sulla-aanhangers zijn leven reddden. Nakomelingen van de door de dictator terechtgestelde mannen waren uitgesloten van het politieke leven en lobbyden hard voor het herstel van hun rechten. Sulla was verdwenen, maar alle belangrijke senatoren waren mannen die door hem gekozen, of op zijn minst niet door hem afgewezen waren. Er was geen reden waarom er niet elk moment een nieuwe burgeroorlog kon uitbreken die chaos, gevaar en kansen zou meebrengen. Veel aanhangers van Sulla hadden hun fortuin te danken aan het roofgoed dat ze op diens dode vijanden buitmaakten. Het vooruitzicht van een nieuwe omwenteling sprak vooral degenen aan die het onder het bestaande systeem niet hadden gemaakt.

Catilina was een van die volgelingen van Sulla voor wie de nieuwe rijkdom onvoldoende bleek te zijn om zowel zijn flamboyante levensstijl te bekostigen als zijn politieke ambities te financieren, die hem vrijgevig maakten ten opzichte van mogelijke aanhangers. Sulla had de omvang van de senaat verdubbeld en het aantal *praetoren* (na de consuls de hoogste magistraten) verhoogd tot acht, maar er waren nog altijd maar twee consuls per jaar en de concurrentiestrijd om de hoogste positie werd steeds feller. Het aantal kandidaten dat een ambt ambieerde werd nog aanzienlijk vergroot nadat in 70 v.Chr. tientallen mannen uit de senaat waren gezet tijdens een plotselinge en uitzonderlijke zuivering, waarbij de flagrant corrupte en meest incapabele leden werden verwijderd. Een aantal van hen had zowel het geld als de ambitie om zich te rehabiliteren door opnieuw een ambt te bemachtigen.

Het bestijgen van de politieke ladder was extreem duur geworden. Senatoren moesten al uitgebreide landerijen bezitten om alleen maar in aanmerking te komen voor het lidmaatschap van de senatoriale orde, en kandidaten leenden steeds grotere sommen geld om die tijdens de verkiezingsstrijd in te zetten. Catilina deed dat op een spectaculaire schaal, net als Julius Caesar, die bij de verkiezingen voor het ambt van pontifex maximus een oudere en zeer gedistingeerde staatsman als voornaamste concurrent had. Beide kandidaten overspoelden de kiezers met smeergelden. Julius Caesar beseftte dat hij zijn geldschietters met geen mogelijkheid zou kunnen terugbetalen als hij zou verliezen, maar hij gokte op de overwin-

ning en vertrouwde erop dat die zijn crediteuren ervan zou overtuigen dat hij een goede investering bleef die alleen maar verder zou groeien. Daardoor zou hij een nuttige relatie zijn die hen bovendien op den duur zou kunnen terugbetalen. Toen hij op de ochtend van de verkiezingen zijn huis verliet, zei hij tegen zijn moeder dat hij als overwinnaar zou terugkeren of helemaal niet. Uiteindelijk won hij en bleken zijn geldschieters voorlopig bereid om hem te blijven steunen.¹¹

Catilina was minder gelukkig. Net als Julius Caesar was hij een patriciër en behoorde zijn familie tot de oudste aristocratie van Rome. Plebejers als Gaius Octavius, en dus ook zijn zoon, waren veel talrijker en in de loop van de eeuwen waren veel van hen doorgedrongen tot in de elite. Verschillende patricische families waren op de achtergrond geraakt en tot onbeduidendheid vervallen. De voorouders van Catilina en Julius Caesar hadden al eeuwenlang weinig electoraal succes geboekt. Beide mannen waren vastbesloten om dat te veranderen; beiden waren charismatisch, getalenteerd en hadden een reputatie verworven als losbollen, waardoor hun naam in elk geval bij de goegemeente bleef hangen, al was het alleen maar als onderwerp van roddels. Maar terwijl Julius Caesar succes bleef boeken, raakte Catilina's carrière in het slop.¹²

Omdat hij vervolgd werd voor zijn gedrag als gouverneur van de provincie Africa, kon Catilina zich niet kandidaat stellen voor het consulschap van 65 en 64 v.Chr. In de volgende ronde vervreemde hij zich met zijn steeds onbesuisdere uitingen van te veel invloedrijke mensen en werd hij verslagen door Cicero met diens deskundig geleide campagne. Te worden verslagen door een 'nieuwe man' was des te vernederender voor een aristocraat uit een oude familie. Catilina noemde Cicero slechts een 'inwonende vreemdeling' van Rome. De andere winnaar was Gaius Antonius, een van de mannen die in 70 v.Chr. uit de senaat waren gezet en zich nu weer omhoogwerkten op de politieke ladder. Hoewel hij en Catilina elkaar in hun campagne hadden gesteund, stelde Antonius zich neutraal op toen Cicero hem vrijwillig zijn provincie Macedonië afstond, het commando dat hem door het lot was toebedeeld voor het jaar na zijn consulschap. Het was een lucratief gebied waar een niet te scrupuleuze gouverneur zijn fortuin snel kon aanzuiveren.¹³

Catilina probeerde het opnieuw in juli 63 v.Chr., bij de verkiezingen die door Cicero als consul werden geleid. Weer was er van alle kanten kwistig met smeergelden gestrooid en de kandidaten hadden hun eigen bendes van aanhangers, zodat ook Cicero zijn eigen gevolg meebracht en een borstplaat onder zijn toga droeg, die hij 'per ongeluk' liet zien om zijn vastberadenheid te tonen. Er was sprake van intimidatie, maar geen serieus geweld, en Catilina werd voor de tweede keer verslagen.¹⁴

Hij was ten einde raad, evenals heel wat andere ambitieuze kandidaten. Als een senator zijn landerijen verkocht om zijn schulden af te betalen, moest hij waarschijnlijk een flink verlies voor lief nemen omdat de markt slap was. Veel belangrijker was echter nog dat hij de onmisbare vereiste voor lidmaatschap van de senatoriale klasse zou verliezen, en daarmee elke kans op een politieke toekomst. Voor sommigen leek het een keuze tussen een politieke dood of de revolutie. Op het platteland van Etrurië bracht Manlius, een bondgenoot van Catilina die als centurio onder Sulla had gediend, een ongeregeld leger van armen en uitzichtlozen op de been. Sulla-veteranen die de na hun diensttijd ontvangen boerderij niet rendabel konden maken – vanwege de slechte grond, de slappe economie of hun eigen fouten – sloten zich aan bij voormalige aanhangers van Marius en anderen die een omwenteling als hun enige hoop zagen. Ze zouden optrekken onder een adelaar die ooit door een van de legioenen van Marius werd meegevoerd, niet in de burgeroorlog, maar tijdens de grote veldtochten waarmee hij Italië had behoeft voor de barbaarse horden. Aanvankelijk was het echter niet duidelijk of en wanneer het tot een openlijke opstand zou komen.¹⁵

Op 21 oktober sprak de senaat zijn ultieme decreet uit, het *senatus consultum ultimum*, dat een oproep aan de consuls inhield om alle maatregelen te nemen die nodig waren om de res publica te beschermen. In feite werd daarmee de noodtoestand afgekondigd, maar de meningen liepen uiteen over de mate waarin wetten daarmee opzij konden worden geschoven. Dezelfde maatregel was gebruikt tegen Gaius Gracchus in 122 v.Chr., en opnieuw in 100, 88 en 78 v.Chr. In veel opzichten was het een erkenning van het feit dat de traditionele mechanismen van de Republiek tekortschoten wanneer er serieuze interne woelingen dreigden.

Catilina was nog steeds in Rome en bleef de vergaderingen van de senaat bijwonen, zelfs nadat Manlius eind oktober openlijk in opstand kwam. Cicero's publieke beschuldigingen werden steeds bijtender, maar een poging van de samenzweerdere om hem om te brengen mislukte. Uiteindelijk, in de nacht van 8 november, vluchtte Catilina naar Manlius. Zijn in Rome achterbleven kompanen bleken verbluffend incompetent. Ze zochten op een onhandige manier contact met de vertegenwoordigers van een Gallische stam, de Allobrogen, in de hoop cavalerie aan hun rebellenleger te kunnen toevoegen. Maar de Galliërs gingen naar de autoriteiten en de samenzweerdere werden op heterdaad betrapt en gearresteerd.

Vier senatoren werden gevangengenomen, van wie Publius Cornelius Lentulus als praetor de meest vooraanstaande was. Hij was een van de mannen die in 70 v.Chr. uit de senaat waren gezet. Zijn vrouw, die al eerder een echtgenoot

had verloren, was een Julia, een achternicht in de derde graad van Julius Caesar. Aanvankelijk beweerden Lentulus en de anderen onschuldig te zijn toen ze voor de senaat werden gebracht, maar naarmate het bewijs zich opstapelde, ging hun vastberadenheid in rook op en bekenden ze allemaal. De vraag was nu wat er met hen moest gebeuren. Er werd over hun lot beslist tijdens een vergadering op 5 december in de tempel van Concordia, een locatie die ongetwijfeld gekozen werd als een bewust pleidooi voor eendracht, maar misschien ook als verwijzing naar krachtadig optreden in het verleden. Het gebouw was namelijk neergezet door de man die de onderdrukking van Gaius Gracchus had geleid.

In het debat dat volgde pleitte de ene na de andere spreker voor de doodstraf. Gaius Octavius was een te prille senator om zijn woordje te mogen doen in deze zaak, maar Julius Caesar, de pontifex maximus en verkozen als praetor voor het volgende jaar, werd door Cicero al snel om zijn mening gevraagd. Er waren mensen die beweerden dat Atia's flamboyante oom deel uitmaakte van de samenzwering, maar in plaats van zijn loyaliteit aan de Republiek te bewijzen door met de andere senatoren in te stemmen, hield Julius Caesar een krachtig pleidooi tegen terechtstelling. Hij had gelijk met zijn stelling dat het tegen de wet indruiste om de doodstraf zonder rechtszaak uit te spreken, maar voor zijn eigen suggestie om de mannen ieder naar een andere stad in Italië te sturen en daar gevangen te zetten, ontbrak elk precedent. De Romeinen hadden geen gevangenis om criminelen langere tijd in op te sluiten, laat staan levenslang.

De eensgezindheid begon te wankelen en even leek het erop dat de ambitieuze Julius Caesar grote faam zou verwerven door de senaat in zijn eentje van gedachte te doen veranderen. Maar een andere rijzende ster, de als volkstribuun verkozen Cato de Jongere, hield een krachtige toespraak waarin hij op onmiddellijke executie aandrong. Anderen steunden die opvatting en spraken ernstige twijfel uit over de praktische haalbaarheid van opsluiting. De uiteindelijke stemming leverde een overweldigende meerderheid op voor de doodstraf. We weten niet hoe Gaius Octavius stemde, maar het is goed mogelijk dat hij met de meerderheid meestemde, in plaats van de kant van Julius Caesar te kiezen. Een van de oudste en meest gerespecteerde staatslieden in de senaat roemde Cicero als 'ouder van het vaderland' (*parens patriae*).¹⁶

Lentulus werd het praetorschap ontnomen, maar wel werd hem de hoffelijkheid betoond dat hij persoonlijk door Cicero werd weggeleid naar de plaats van executie, waar de gevangenen werden gewurgd. Naderhand verkondigde Cicero laconiek: 'Ze hebben geleefd', in het Latijn uitgedrukt in het enkele woord *vixerunt*. In Rome hadden geruchten de ronde gedaan over bloedbaden en brand-

stichtingen in de stad om chaos te creëren, zodat het publiek voor het moment opgelucht ademhaalde omdat het gevaar bezworen was. De Republiek had een onmiddellijke bedreiging overleefd, hoewel Catilina en zijn leger nog vrij rondliepen. Moeilijker was het te voorspellen wat de gevolgen op lange termijn zouden zijn van deze bereidheid om de wetten op te schorten. Rome domineerde weliswaar de wereld, maar de politiek bleef gevaarlijk competitief en de dreiging van geweld en instabiliteit lag altijd op de loer. Echter, niet alleen de risico's, ook de beloningen waren groot. Tegen het einde van het jaar was Gaius Octavius vastbesloten om zijn eigen carrière na te jagen.¹⁷

Augustus was de eerste keizer van Rome en ging de geschiedenisboeken in als de 'vader des vaderlands' die zorgde voor vrede en voorspoed in zijn keizerrijk. Dit was het beeld dat hij zelf tijdens de 44 jaar van zijn heerschappij creëerde. Maar de weg naar de top werd gekenmerkt door grof geweld, manipulatie en intriges. Wie was deze even intrigerende als raadselachtige man? En hoe lukte het hem om zich van niet geheel serieus genomen tiener op te werken tot alleenheerser over een wereldrijk dat de geschiedenis van het Westen fundamenteel zou beïnvloeden? In dit boek geeft Adrian Goldsworthy een gedetailleerd beeld van keizer Augustus, die minstens zo belangrijk is geweest voor het Romeinse Rijk als zijn beroemde oudoom Julius Caesar. Deze evenwichtige biografie is onmisbaar voor iedereen die geïnteresseerd is in het oude Rome.

ADRIAN GOLDSWORTHY (1969) studeerde klassieke en moderne geschiedenis in Oxford. Hij is de auteur van onder andere *Pax Romana*, *Romeinse Legioenen* en *Caesar*. Zijn boeken zijn in meer dan dertig landen verschenen.

'In een mooie en uitvoerige biografie maakt de historicus Adrian Goldsworthy korte metten met roddels rondom de eerste keizer van het Romeinse Rijk.' – *NRC Handelsblad*

'Goldsworthy's inzichten en gevolgtrekkingen zijn uitmuntend van begin tot eind.' – *The Washington Post*

'Een boek om van kافت tot kافت te verslinden maar ook om steeds naar terug te keren, vanwege de grote verscheidenheid aan karakters en gebeurtenissen.' – *Daily Express*

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 978-94-019-1234-1 NUR 683

9 789401 912341